

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

9(18)

2009

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

ALTERNATYVI MODERNYBĖ:

TRADICIJA, IDENTITETAS IR DISKURSAS

Sudarytojas VYTIS ČIUBRINSKAS

ALTERNATIVE MODERNITIES:

TRADITION, IDENTITY AND DISCOURSE

Edited by VYTIS ČIUBRINSKAS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI
LEIDVYKLA

VILNIUS 2010

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Vytytis Čiubrinskas

Įvadas į <i>alternatyvios modernybės</i> studijas. Permažstant socialinę kultūrinę kaitą: tradicija, identitetas ir diskursas	9
Introduction. Alternative Modernities: Tradition, Identity and Discourse.	
Summary	18

Jonathan D. Hill

The Politics of Indigenous Identities in South America, 1989–1998	23
Čiabuvių tapatumų politika Pietų Amerikoje, 1989–1998. Santrauka	52

David Sutton

Between Memory and Modernity: Moral Temporalities in Kalymnos, Greece	55
Tarp atminties ir modernybės: moralinis laiko tėkmės supratimas Graikijos Kalimno saloje. Santrauka	75

Ingo W. Schröder

Against 'Identity': Exploring Alternative Approaches to the Study of the Politics of Local Culture	77
Prieš „tapatybę“: ieškant alternatyvių būdų tyrinėti vietos kultūros politiką. Santrauka	91

Neringa Klumbytė

Post-Socialist Sensations: Nostalgia, the Self, and Alterity in Lithuania	93
Posovietinės jausenos: nostalgija, savastis ir marginalizacija Lietuvoje. Santrauka	114

Aet Annist

Outsourcing Culture: Establishing Heritage Hegemony by Funding Cultural Life in South Eastern Estonia	117
Įsigyjant kultūrą: paveldo hegemonijos sukūrimas finansuojant kultūrinį gyvenimą pietryčių Estijoje. Santrauka	137

Romualdas Apanavičius

Etnologijos studijos Lietuvoje 1927–2005 metais	139
Studies in Ethnology in Lithuania in 1927–2005. Summary	165

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai. Šaknys Ž. (sud.) (<i>Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė</i>)	165
Vytis Čiubrinskas. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>)	169
Representations on the Margins of Europe: Politics and Identities in the Baltic and South Caucasian States. Darieva T. and Kaschuba W. (eds.) (<i>Ingo W. Schröder</i>)	173
Darius Staliūnas. Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta (<i>Rasa Čepaitienė</i>)	175

Konferencijos / Conferences

10-oji EASA konferencija Slovėnijoje (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	179
Konferencija „Etninės kultūros tradicijų tęstinumas ir iššūkiai šiuolaikinėje visuomenėje“ (<i>Andželika Lapinskienė, Kęstutis Meškys</i>)	184

Sukaktys

Lietuviškosios tautotyros profesionalui Jonui Baliui – 100 metų (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	187
Vitaliui Morkūnui – 80 (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	189

In Memoriam

Rita Marija Pilkaitė-Butvilienė (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	191
--	-----

menimis, pasirinkto regiono periferijoje „aukštaitiškumo“ daigai dar glaudžiai susiję su valstietiška kultūrine tradicija. Tačiau „tradicinę kultūrą neišvengiamai paliečia vadinamieji estetizacijos procesai: žmonės užmiršta senąsias tradicinės kultūros reikšmes. Iš svetur atnešamos kitos reikšmės, pasisavinami nauji elementai, kuriuos dažnai paveikia besikeičiančio gyvenimo kontekstai“ (p. 185). Taigi nuolat perkuriami ir iš naujo interpretuojami aukštaitiški papročiai pomodernioje visuomenėje praranda savo senąjį simbolinį turinį.

Studijoje pastebėti tam tikri trūkumai. Pasigedau detalumo 11b žemėlapyje, kuriame religinės šventės pateiktos labai abstrakčiai. Kyla klausimas, kodėl autorė neišskyrė konkrečių religinių švenčių ir bažnyčios atlaidų. Juk minėtos detalės būtų padėjusios praplėsti Aukštaitijos gyventojų religinio ir kultūrinio tapatumo suvokimo reikšmes. Taip pat studijoje pastebėtas

netikslumas dėl žodžio „aplotkos“. Autorė pateikia netiksliai užrašytą ar klaidingai iššifruotą terminą: „Kūčioms turi ateiti teta kaip senolė, ji duoda „aplotkas“ laužti“ (p. 183). Šiaurės aukštaitiai tokio žodžio neturi. Per Kūčias jie sako: „plotkas laužti“.

Apibendrinant keturių autorių studijas, reikėtų pažymėti, kad leidinys labai gražiai išleistas, pateiktos kokybiškos ir informatyvos iliustracijos, nors struktūros požiūriu galima papriekaištauti dėl darbo loginio vientisumo. Manychiau, kad mirties ir laidotuvių papročių tyrimas leidiniui būtų suteikęs loginio vientisumo ir užbaigtumo. Taip pat studijos būtų įgijusios dar didesnę mokslinę bei vizualinę vertę, jei jose būtų publikuotos etnografinės tyrinėjamo laikotarpio nuotraukos iš Aukštaitijos.

Vis dėlto šį darbą vertinu kaip svarbų indėlį į šiuolaikinius Lietuvos etnologijos tyrinėjimus. Juo remsis ne viena lietuvių etninės kultūros tyrinėtojų karta.

Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Vytis Č i u b r i n s k a s. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Mokomoji knyga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007. 272 p.

Socialinė ir kultūrinė antropologija šiandien Lietuvoje siekia įgauti paradigmą kryptį. Tai liudija tyliai vykstanti jos akademinė ir institucinė plėtra, pradedant Vilniaus universitete buvusiu Etnologijos ir socialinės antropologijos centru, dabar esančiu Vytauto Didžiojo universitete, nuo 2001 m. leidžiamu žurnalu „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“, įvairiais leidiniais

bei straipsniais istoriografinėmis ir metodologinėmis temomis, pirmojo šios srities vadovėlio vertimu, mokymo priemonių leidyba, organizuojamomis antropologijos konferencijomis, Lietuvos etnologų dalyvavimu tarptautinėje diskusijoje ir baigiant ypač aktyviu Lietuvos studentų domėjimusi šia sritimi. Istoriskai žvelgiant, tai gerokai vėluojantis vyksmas, kurį nuolat stabdė įvairūs politiniai įvykiai, visuomenės suirutės ar mokslo sampratų pokyčiai. Tačiau šiandien, atrodo, šiame vyksme yra atsiradęs savaimės elementas. Panašu, kad priartėta prie situacijos, kai, anot Thomaso S. Kuhno, „atskiras mokslininkas gal[ės] priimti paradigmą be įrodymo ir jam nebereik[ės] stengtis iš

naujo konstruoti savo darbo sritį pradedant nuo pradinių principų“ (Kuhn Thomas S. 2003. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai, p. 35). Svarus įnašas šiame kelyje yra 2007 m. Vytauto Didžiojo universitete išleista Vyčio Čiubrinsko mokomoji knyga *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Po 1984 m. pasirodžiusio Edmundo Gendrolio veikalo *Socialinės ir kultūrinės antropologijos pagrindinių krypčių ir metodų apžvalga* tai antroji lietuvių autoriaus knyga, supažindinanti su šios srities bendrąja samprata, teorijomis ir šiuolaikinės metodologijos ypatumais.

Vargu ar reikia įrodinėti teorijos, kaip visuotinai pripažintos požiūrių sistemos, svarbą klojant pamatus bet kuriai mokslo sričiai. Lygiai taip pat nereikia įrodinėti, kad yra neatskiriamas fakto ir teorijos ryšys, išsiskleidžiantis disciplinos ar mokslinės krypties plotmėje, empirinėje patirtyje ar tyrimo kasdienybėje. Tai yra pabrėžęs Bronislawas Malinowskis savo 1922 m. paskelbtoje klasikinėje monografijoje *Ramiojo vandenyno vakarinės dalies argonautai*. Jos įvade apibūdindamas etnografinio lauko tyrimo metodiką ir pristatydamas tris pagrindinius principus, pirmiausia jis nurodo, nors to ir neakcentuoja, gerą tyrėjo teorinį pasirengimą, t. y. teorinį dalyko supratimą, ir su tuo susijusį gebėjimą nagrinėti reiškinius tam tikro konceptualumo ir paradigmos lygmenyje. Tad neabejotina – teorinės prielaidos, neatskiriamos nuo metodologinio instrumentalumo, yra mokslinio pažinimo pagrindas. Tai mokslo krypties ir disciplinos būties esmė, kuri antropologijai ir etnologijai Lietuvoje šiandien yra tapusi svarbiausia aktualija. Siūlyčiau šiame kontekste vertinti ir Vyčio Čiubrinsko darbą *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*.

Ši knyga yra mokomoji ir skirta pirmiausia studentams. Nors nei jos įvade, nei kurioje kitoje dalyje nėra tiesiogiai įvardinta, kokiam skaitytojui adresuotas

šis leidinys, tai liudija knygos paantraštė. Kad ši knyga bus naudinga studentams ir visiems besidomintiems antropologija, matyti ir iš jos struktūros. Knygą sudaro „Įvadas“ ir trys dalys: „Teorinė minties raida antropologijoje“, „Šiuolaikinės teorinės – metodologinės tendencijos antropologijoje“ ir „Antropologijos sąvokų žodynelis“. Be to, pateikiami ir naudotos bei rekomenduojamos literatūros lietuvių kalba sąrašai ir antropologijai skirtų puslapių adresai internete. Akivaizdu, kad V. Čiubrinskas, didžiąją savo veiklos dalį skyręs socialinės ir kultūrinės antropologijos dėstymui bei disciplinos įtvirtinimui Lietuvoje, gerai jaučia ir jos praktinius poreikius. Tad studijuojantiems antropologiją tai vertinga ir informatyvi knyga. Ji informatyvi ir teorinės raidos pristatymo stilistika, nes pateikiamos ne tik įvairios antropologijos kryptys bei jas formavę ir joms atstovaujantys antropologai, bet išvardijami ir pagrindiniai tų antropologų darbai. Manychiau, ši, atrodytų, įprasta, tačiau sistemingai pateikta informacija tampa taip pat svarbi kaip ir išsamus konkrečios teorinės krypties apibūdinimas.

Kalbant apie knygos stilistiką, norėtuši pažymėti ir dar vieną dalyką. Skirtingos mokyklos, jų teorinės mintys ir požiūriai čia išryškunami atkreipiant dėmesį į juos siejančius prigimtinius ryšius. Tai nedažnai pasitaiko tokio pobūdžio leidiniuose, kai ypač mėgstama akcentuoti kiekvieno tyrėjo ar krypties konceptualųjį savitumą. Vienas konkrečių šios knygos pavyzdžių galėtų būti V. Čiubrinsko ypač pabrėžta vokiškojo austriškojo difuzionizmo įtaka Franso Boaso pažiūrų ir idėjų formavimuisi. Tačiau plačiau žvelgiant, susidaro išpūdis, kad autorius visu šiuo darbu norėjo pasakyti ir parodyti, kokia įvairi, turtinga bei sudėtinga yra socialinė ir kultūrinė antropologija ir etnologija, kaip daugiakryptiškai formavosi ir nusidriekė jų teorinių minčių perspektyvos – viena

kitai prieštaraujamos, viena iš kitos išplaukdamas, viena kitą papildydamos ir kiekviena savaip apibendrinamos įvairių visuomenių ir epochų socialinę raidą.

Vis dėlto ne vien tik žinios apie antropologiją ar autoriaus išsikeltas informatyvumo imperatyvas suteikia knygai svarumo ir savitumo. Norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad Vyčio Čiubrinsko knyga *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos* akivaizdžiai pristato lietuviškosios istoriografinės tradicijos suformuotą o gal, tiksliau – jos kontekste susiformavusį požiūrį į skirtingų teorijų vertę ir aktualumą. Tai požiūris, išaugęs iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios tautinio atgimimo ir moderniosios Lietuvos atmosferos, iš XX a. pirmosios pusės ir tarpukario etnografinės bei etnologinės veiklos, iš tos socialinės ir politinės erdvės, kuri galėtų būti lokalizuota kadaise vadintoje „Kauno Lietuvoje“. Kuo pagrįščiau šias išvalgas? Pirmiausia tuo, kad knygoje į antropologiją žvelgiama kaip į mokslo sritį, besiformuojančią nuo XIX a., kai ypatingas dėmesys tenka materialiniams, technologiniams kultūrų aspektams, radiniams ir dirbiniams (artefaktams). V. Čiubrinskas „Ivade“ teigia, kad „neatsitiktinai vystymosi pradžioje antropologija buvo siejama su muziejinių eksponatų rinkimu ir gausinimu. Muziejinių objektų kolekcijos bei misionierių ir keliautojų parvežti dažniausiai tolimų ir egzotiškų žmonių grupių aprašymai – rankraščiniai archyvai tapo antropologijos kaip lyginamojo mokslo apie pasaulio žmones pagrindu“ (p. 9). Toks antropologijos istorijos kelias iš tiesų yra ir Lietuvos etnologijos kelias, kuriuo Lietuvoje buvo eita gerokai vėliau – XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmoje pusėje. Bet abiem atvejais čia svarbus yra kultūros materialiosios raiškos eksponavimas, t. y. tai, kas šiandien dažnai būna pamiršta ir palikta anapus socialinių santykių, struktūrų, kultūrinių vaizdinių arba interpretuojama kaip socia-

linė konstrukcija. Antrasis argumentas, leidžiantis išvelgti knygos „lietuviškumą“, tai autoriaus savaip sudėliotas proporcinis santykis tarp įvairių teorinių krypčių, ir jis matyti jau knygos struktūroje. Palyginti su kitais panašaus pobūdžio darbais, akivaizdu, kad čia ypatinga vieta skirta difuzionizmui, jo atstovams ir mokykloms. Knygoje pateikiamos kultūrinių ratų ir sluoksnių teorijos, supažindinama ne tik su Fritzo Graebnerio (jis minimas dažniausiai), bet ir su Adolfo Bastiano, Friedricho Ratzelo, Leo Frobenius, Vienos kultūrinės–istorinės mokyklos ir Wilhelmo Schmidto, britų difuzionizmo ir Graftono Ellioto Smitho, Williama Jameso Perry'io mintimis bei koncepcijomis. Tad tereikia prisiminti įtakingus Lietuvos etnologijos įvykius ir asmenis – 1879 m. Tilžėje įsteigtos Lietuvių literatūros draugijos veiklą, Vienos antropologijos draugijos narį Joną Basanavičių ir tautosakos tyrinėtoją Joną Balį, studijavusį Vienos universitete ir tiesiogiai susijusį su Vienos kultūrinė–istorine mokykla, – ir bus suprantama, kodėl toks ypatingas dėmesys skiriamas difuzionizmui. Lietuvoje kaip tik ši teorinė kryptis, be kultūrinio evoliucionizmo, iki šių dienų yra išlaikiusi įtakingą intelektualinę poziciją. Ją galima atpažinti kultūrinių ir socialinių tyrimų metodikoje ir pagrindinėse vietinė kultūrą apibūdinančiose koncepcijose: socialinėje ir politinėje etnologijos vertėje, arealinėse studijose, etninės kultūros sampratoje, kartografavimo metode, kultūrinių regionų apibrėžime ir pan. Tad grįžtant prie V. Čiubrinsko *Socialinių ir kultūrinių antropologijos teorijų* ypač reikšminga tai, kad apžvelgdamas teorijų istorinę raidą, autorius supažindina ir su tomis kryptimis, kurios darė esminę įtaką vietinėms idėjoms, nors šiandien jos yra sulaukusios daug kritikos.

Vis dėlto kartais įvairiapusiško informatyvumo siekis gali pateikti ir ne visai malonių netikėtumų. Manau, taip atsitiko

ir šioje knygoje. Vienas tokių, mano nuomone, galbūt būtų nesėkmingas bandymas viename leidinyje pateikti išsamų socialinės ir kultūrinės antropologijos apibūdinimą, nuodugną antropologijos teorijų raidos bei šiuolaikinių metodologinių paradigmu aptarimą ir antropologijos sąvokų žodyną. Galbūt būtų buvę vertingiau susitelkti ties viena kuria nors užduotimi – pavyzdžiui, antropologijos teorijų istorija, o sąvokų žodyną palikti kitai knygai. Šiam leidiniui, manau, būtų užtekę parengti bendrą pavardžių, sąvokų ir geografinę rodyklę, kuri būtų padėjusi suvokti ir sąvokų prasmes. Tačiau suprantama ir tai, kad antropologai ir etnologai Lietuvoje dažnai stengiasi išnaudoti kiekvieną pasitaikiusią progą ir prabilti į skaitytoją pateikdami kuo daugiau su šia sritimi susijusios medžiagos, tarsi baimindamiesi, kad kitos tokios progos gali ir nebūti. Vis dėlto skubėjimas dažnai paveikia teksto sklandumą, o kartais lemia ir korektūros klaidų gausą. Ir šioje knygoje yra likę diskusinių klausimų bei vietų, reikalingų redagavimo. Pavyzdžiui, galima būtų ginčytis dėl skyrelio „Struktūralizmo kryptis XX a. antrosios pusės prancūzų ir britų antropologijoje“ vienareikšmiško pavadinimo, nors jis sutelkia tyrėjus, sureikšminusius kultūros sampratoje tiek lingvistines, tiek ir socialines struktūras. Galima būtų diskutuoti ir dėl antropologinių sąvokų vertimo arba, tiksliau, jų nevertimo. Mano nuomone, išverstos sąvokos, suradus tikslus jų lietuviškus atitikmenis, praturtina mokslinę kalbą, kartu ir viešąjį socialinį diskursą. Kaip tik sąvokos padeda suprasti antropologų nagrinėjamus socialinius bei kultūrinius reiškinius ir susieja faktą su teorija. O

neraiškūs ir neatpažįstami žodžiai dažnai įneša painiavos, padaro nesuprantamą ir pačią mokslinę sritį bei discipliną. Tai sakydama turiu omenyje ne tas sąvokas, kurios perimtos iš etnografinės medžiagos ir tapo norminėmis, pavyzdžiui, „kula“, bet tas, kurios antropologų yra surastos ir todėl gali būti lengvai išverstos, pavyzdžiui, „resiproksiškumas“. Beje, šiai ir kai kurioms kitoms yra surasti lietuviški atitikmenys, pateikti E. Gendrolio ir V. Vilkončiaus 1998 m. išverstoje Marvin Harris *Kultūrinėje antropologijoje*. Tad kiekvienu atveju mokslo srities ir disciplinos aprėpčiai suvokti antropologinių sąvokų žodynas yra ne mažiau svarbus nei teorinės raidos atskleidimas, – tai parodė ir V. Čiubrinskas.

Apibendrinant norisi prisiminti kadaise ne sykį girdėtą teiginį, kad Lietuvos etnologijoje (ne tautosakoje) ilgą laiką yra buvęs tik vienas tyrėjas, kuris savo surinktą etnografinę medžiagą yra įvertinęs teoriškai. Tai Janas Vitortas, XIX a. pabaigoje tyrinėjęs lietuvių paprotinę teisę, šeimą ir jos formas remdamas kultūrinio evoliucionizmo paradigma. Kitiems tuo metu teorija geriausiu atveju tebuvo būdas ir priemonė pateikti empirinę medžiagą. Tačiau XX a. pabaigos etnologiniai, antropologiniai bei etnografiniai diskursai Lietuvoje yra išskėlę daugybę klausimų, į kuriuos atsakymus rasti padėdų fakto ir teorijos vienovės supratimas. Tad V. Čiubrinsko *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos* aktualizuoja ne tik socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijų istorinę raidą, bet ir teorijos vietą bei svarbą šiandien besiformuojančiai etnologijos ir antropologijos mokslo kryptiai Lietuvoje.

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas